

закарпатців про події першого повоєнного десятиліття. Автор наводить чимало прикладів того, як селяни самотужки чи сільською громадою чинили опір створенню колгоспів, закриттю греко-католицьких церков. «Масовий спротив, – стверджує В. Міщанин, – проявився насамперед у «бабських бунтах», антиколгоспних виступах і заворушеннях, акціях пасивного протесту – написання агітаційних листівок, усних висловлюваннях проти колгоспів, місцевих партійних і радянських керівників» (с. 382).

Завершується розділ досить нетрадиційно – автор фокусує свою увагу на ключових фрагментах колективної пам'яті закарпатців про цей період історії їхнього краю. Дослідження здійснене на підставі зібраного етнографічною експедицією польового матеріалу – спогадів очевидців. Його аналіз дав підстави автору зробити висновок про те, що радянська загалом була сприйнята населенням негативно. Особливо болючими були спогади про колективізацію, репресії, ліквідацію церкви. Позитивні емоції викликали спогади про школу.

Варто підкреслити, що введення Василем Міщанином до наукового обігу чималого масиву архівних матеріалів (переважна більшість з яких досі не була опублікована), значно роз-

ширює межі наукового вивчення проблеми. Цінним здобутком автора є оприлюднення значної кількості досі невідомих загалом постатей активних учасників процесу радянської Закарпаття (які почасти стояли по різні сторони барикад) і пересічних громадян, які долею випадку потрапили у жорна сталінської системи. Новаторським є його підхід щодо структурної побудови монографії. Вміщені у додатки 35 документів слугують не тільки прекрасним доповненням монографії, але можуть стати джерелом інформації для дослідників.

Книга наповнена численними фотографіям, що робить її цікавою та привабливою не тільки для фахових науковців, але й, що є дуже важливим – для пересічного читача. До того ж написана вона гарною літературною мовою.

Зважаючи на дуже гостру потребу українського суспільства у маркерах національно-державної ідентифікації, вважаємо, що поява цієї монографії є дуже актуальною. Орієнтована на широке коло читачів, вона дає можливість нашому сучасникові заглибитися у події, які ми називаємо «радянською». За загальними, широко популяризованими схемами побачити конкретну людину, подивитися на події її очима, проїнятися ними на рівні її відчуттів.

Надійшла до редакції / Received: 14.08.2018

Схвалено до друку / Accepted: 13.09.2018

УДК 930.1 : 94 (477) «1946/1965»–058.243

РОБІТНИЦТВО У ПОЛІ ЗОРУ ІСТОРИКІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ЕКСКУРС

(рецензія на монографію: *Нефьодов Д. Робітництво УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.) в історіографії*. Миколаїв: Іліон, 2018. 404 с.)

Олександр Удод

Інститут історії України НАН України
Україна, 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4
e-mail: oudod@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7988-0391>

Осмилення радянського періоду історії України викликає гострі дискусії серед професійних істориків, фахівців у галузі суміжних гуманітарних дисциплін, громадськості. Сучасне ставлення до післявоєнного етапу ви- значається суспільно-політичною ситуацією,

тим, який шлях вирішення назрілих проблем обирає український соціум.

Нині, як ніколи, актуальними постають дослідження з проблемної історіографії. Історіографія, як спеціальна галузь історичного знання, є важливою складовою частиною істо-

ричної науки. Проведення історіографічного дослідження передбачає вивчення як процесу накопичення історичних знань, так і еволюції історичної думки та концептуальних підходів. Необхідний неупереджений аналіз таких умов створення історичних праць, як вплив ідейно-політичних установок і форм організації наукових досліджень. Тільки на цій основі можливе об'єктивне визначення закономірностей історико-пізнавального процесу, його джерельної бази, теоретичних основ і методологічних принципів.

Саме до проблемних історіографічних досліджень належить рецензована монографія миколаївського дослідника Д. Нефьодова, присвячена українському робітництву в повоєнне двадцятиріччя. Її актуальність обумовлена науковим значенням зазначеної теми. Аналіз значного комплексу історичної, економічної, демографічної та соціологічної літератури, де розглянуто теоретичні та практичні аспекти становища українського робітництва у повоєнний період, дав можливість досліднику оцінити ступінь вивчення обраної теми, а також окреслити перспективи подальших наукових розробок. Разом з тим в існуючих історіографічних традиціях існують різні, часом взаємовиключні думки щодо розвитку та становища робітників УРСР досліджуваного періоду, що зумовлює необхідність детального аналізу літератури. Багато аспектів історії українських

робітників визначеної доби не стало предметом історіографічного аналізу. Дослідження Д. Нефьодова стало спробою заповнити прогалину в розробці цієї наукової теми.

Сучасний розвиток історіографічних досліджень вимагає ґрунтовних знань історико-концептуальних моделей і вміння оперувати ними. Сьогодні українські вчені обґрунтовують виділення різних однолінійних і багатолінійних теорій історичного процесу, зокрема формаційної, цивілізаційної, ліберальної, модернізаційної, неоеволюціонізму, світ-системного підходу.

Робота дослідника у багатоконцептуальному полі надає великі можливості для більш об'єктивного та багатогранного розуміння шляхів розвитку і досягнень історичної думки, внутрішніх механізмів, що визначають пізнавальні та прогностичні функції історичної науки. Але, як відомо, будь-яка методологія та створені на її основі теорія і концепція мають свої природні межі, а тому жодну не можна абсолютизувати. Це особливо актуально для історіографічного дослідження, одним із завдань якого є визначення внеску істориків у становлення та розвиток історичної науки незалежно від теоретико-методологічної парадигми їхніх досліджень. У зв'язку з цим особливий інтерес викликає теоретико-методологічний інструментарій, обраний Д. Нефьодовим для свого дослідження. У світлі антропологізації історіографії методологічними підходами у роботі виступили надпартійність, герменевтика та сцієнтизм, спрямований на з'ясування механізмів виникнення і змін історичних ідей і концепцій. У монографії використано основоположні принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, наступності (спадкоємності). Методи дослідження пов'язані з метою, завданнями, об'єктом і предметом монографії. Специфікою історіографічного дослідження є наявність декількох методологічних рівнів, вищий з яких – філософський. З переліку методів цієї групи Д. Нефьодов використав аналіз і синтез. Наступним рівнем вважаються загальнонаукові методи, з яких дослідник послуговувався методом класифікації й типологізації та методом ідеалізації (абстрагування). Спеціально-історичні методи займають третю сходинку в градації методів. У складі інструментарію пропонуваної роботи застосовано історико-генетичний, хронологічний, проблемно-хронологічний, біографічний, порівняльно-історичний методи, а також методи періоди-

зації, контент-аналізу, діалектизм ретроспективного та перспективного аналізу.

Важливою є увага Д. Нефьодова до проблем термінології, адже саме через понятійний апарат утверджуються та реалізуються методологічні підходи. Автор наголосив на тому, що термін «клас» вживається у дослідженні не в його марксистському розумінні, а як еквівалент терміну «соціальна група», як його використував В.Ключевський, який своєю чергою запозичив його із французької історіографії першої половини XIX ст. Д. Нефьодов змалював дискусійність меж наповнення терміну «робітничий клас», яка не вирішена і сьогодні. У сучасній світовій науці існує три основні та суттєво відмінні варіанти визначення терміну «робітничий клас»: як сукупність працівників найманої праці, як визначення соціальної групи людей, які зайняті фізичною працею, і як працівники, зайняті фізичною працею винятково у промисловості. Науковець приходиться до висновку, що дефініція «робітничий клас» наповнювана різним змістом залежно від того, який стратифікаційний критерій акцентують дослідники.

Автор незаангажовано дослідив радянську історіографічну традицію та прийшов до висновків, що позбавлення доступу науковців до архівів і правдивих статистичних зведень у перше повоєнне десятиліття, брак документальних публікацій, зведення ролі істориків до коментування партійних директив, а наукових праць – до описової ретрансляції винятково позитивних моментів участі робітників у повоєнній відбудові, пропагандистський акцент на розгортанні соціалістичного змагання вкрай негативно позначилися на початковому етапі студіювання теми. Відсутність можливості об'єктивно оцінити не лише досягнення, але й прорахунки заклали фундамент неоднозначного радянського висвітлення історії українського повоєнного робітництва. Прослідкувавши та відмітивши часткові позитивні зміни хрущовської доби, Д. Нефьодов акцентував увагу на неосталінських тенденціях другої половини 1960-х – першої половини 1980-х років. На його думку, переважна більшість праць мала історико-партійний характер і тенденційно звеличувала роль комуністичної партії в організації трудової діяльності робітництва. Успіхи на ниві відбудови та часткове поліпшення становища робітників УРСР у друге повоєнне десятиріччя також пов'язувалися з діяльністю партійних структур. Рівень виявленої у працях радянських науковців критики не перевищував межі дозволеного та носив

прикладний характер. Посилення у другій половині 1960-х років неосталінських тенденцій у всіх сферах суспільно-політичного життя, збільшення тиску і репресій проти інакодумців призвели до остаточної консервації встановлених порядків та інтеграції науковців у радянську ідеологічну матрицю.

Д. Нефьодов встановив, що у період гласності другої половини 1980-х років частина дослідників акцентувала увагу на реальному становищі радянського робітництва у перше повоєнне десятиріччя, відзначаючи фактичну підміну понять у практиці радянського історіописання, утім його вихід за межі радянських ідеологічних матриць став можливим лише після здобуття Україною незалежності.

Дослідник встановив, що у новітніх вітчизняних працях зроблено спробу розвінчати міф радянської історіографії щодо хронічної нестачі трудових ресурсів замість їх украй нераціонального використання та пояснення цим прорахунків і невдач повоєнного періоду. Під новим кутом зору вітчизняні науковці поглянули на систему підготовки робітничих кадрів, яку схарактеризували як дієвий засіб ідеологічного впливу на молоде покоління та своєрідний спосіб формування «людини-гвинтика» системи. На актуалізації розробленого напрямку, на думку автора, в останні роки позначилися воєнні дії на Сході України. Д. Нефьодов відзначив, що першопричини трагічних подій у східних областях сучасні українські історики пов'язують з політикою відновлення трудових ресурсів Півдня та Сходу УРСР у перші повоєнні п'ятирічки, коли керовані зовнішні міграції населення заклали «міну сповільненої дії» і через десятиліття вилилися у гібридну війну на Сході України. Українські вчені констатують, що саме радянська повоєнна доба відіграла вирішальну роль у розв'язанні сучасних проблем Донбасу.

Автор дослідив, що одним із головних висновків вітчизняних дослідників є те, що вплив повоєнного робітництва на соціально-економічні процеси у республіці не відповідав потребам розвитку суспільства та тій історичній ролі, яку він відігравав у виробничому та суспільно-політичному житті.

Цілісності монографії додає глибоке дослідження зарубіжних історіографічних традицій. Д. Нефьодов встановив, що західна історична наука велику увагу приділяла вивченню українського радянського суспільства у повоєнне десятиріччя, зокрема, дослідженню становища радянських робітників як найбільш масового соціального стану. Особливістю захід-

ноєвропейської й американської історіографії є розгляд зазначених питань крізь призму аналізу економіки СРСР, а також соціальної історії. Автор монографії високо оцінив рівень західної історіографічної традиції та довів, що ключовими тезами західної радянології стосовно проблематики українського радянського повоєнного робітництва стало акцентування уваги на певному безправ'ї робітників. На переконання радянологів, стосовно радянського робітництва КПРС проводила політику індустріального тоталітаризму, нав'язуючи робітникам установки пришвидшеного форсованого індустріального розвитку будь-якою ціною, завдаючи робітникам як прямого матеріального, так і непрямого соціального та морального збитку.

У монографії також високо оцінено діаспорну історіографію. Д. Нефьодов зауважує, що українським історикам в еміграції вдалося створити цілісну концепцію становища українського робітництва повоєнних десятиліть. Українські діаспорні вчені, на відміну від радянських, мали змогу створювати праці дійсно наукового, а не пропагандистського, описового характеру, результатом чого стало запозичення новітньою українською історіографією великої кількості історіографічних фактів і висновків зарубіжних колег.

Дослідивши сучасну російську історіографію, Д. Нефьодов зазначив, що в ній концептуально стався поворот у розгляді комплексу соціальної історії повоєнного періоду. Поява нових методологічних підходів, таких як модернізаційний, ліберальний, плюралістський, значне збільшення джерельної бази шляхом уведення в науковий обіг раніше засекречених архівних матеріалів, залучення даних зарубіжної статистики, соціологічних і економічних досліджень дозволило з різних ракурсів підійти до розгляду повоєнної історії радянських робітників. Водночас разом із подоланням негативних рис радянської історіографії, у новітній російській літературі створено нові кон'юнктурні й догматичні нашарування, виникла велика кількість спрощень, спотворень, тенденційності. Стурбованість автора монографії викликає значна політизованість російської історіографії останнього десятиліття, спроби «приватизувати» післявоєнну історію, «націоналізувати» та по-новому міфологізувати радянський період.

Як відомо, сучасні науковці все більше уваги приділяють глобальним проблемам: мікроісторії, цивілізаційному виміру, постмодернізму. Водночас історична наука сьогодні потребує всебічного розвитку усіх своїх напрямів, як конкретно-історичних досліджень, так і історіософських. Тільки за такої взаємодії можуть вповні реалізовуватися можливості історії як науки. Щодо вивчення радянського періоду, то тут дослідження соціально-психологічної та культурно-антропологічної спрямованості тільки починають заявляти про свої позиції. Автор монографії також приходить до аналогічного висновку, сформувавши перспективні напрямки подальших досліджень з теми українського робітництва повоєнного періоду. Разом з археографічною складовою цікавим видається рекомендація дослідника залучити до вивчення теми спеціалістів інших суспільствознавчих наук, насамперед, політологів і соціологів до створення цілісної історії українського робітництва загалом і радянської доби зокрема, що, своєю чергою, дасть можливість об'єктивної оцінки стану українського робітництва у сучасну добу та вироблення практичних рекомендацій щодо поліпшення становища робітників в Україні, зупинить деструктивні процеси та масову еміграцію українських робітників за кордон. Також погоджуємося з пропозицією дослідника стосовно більш ретельної та комплексної розробки історії повсякденності, що у підсумку сприятиме більшій антропологізації історичної науки.

Загалом, високо оцінюючи рівень рецензованої монографії, вважаємо за доцільне висловити кілька побажань. Монографія лише б виграла, якби мала іменний покажчик, що суттєво полегшило б читачеві роботу з нею. Також при підготовці книги варто було б скористатися періодикою, проаналізувати хоча б найбільш важливі газетні статті, присвячені робітництву повоєнної УРСР. Однак дане зауваження носить рекомендаційний характер.

У цілому в монографії Д. Нефьодова об'єктивно оцінено рівень усіх наявних історіографічних традицій, розкрито сфальсифіковані та малодосліджені питання, визначено напрямки подальших наукових розробок конкретно-історичного спрямування. Монографія справляє позитивне враження та заслуговує на високу оцінку й увагу.